

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ В ОНОМАСТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ ОЙКОНІМІЇ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ ХХ СТ.)

У статті здійснено спробу висвітлення впливу соціолінгвістичних чинників на формування ойконімії системи Північної Тернопільщини у ХХ столітті. Проаналізовано назви населених пунктів, які відповідно до вимог тодішньої ідеології потрапили під вплив соціально-політичних процесів, зокрема: перейменування, приєднання дрібних поселень до більших, ліквідація хуторів (2-га половина ХХ ст.).

Ключові слова: соціолінгвістичні чинники, ойконім, ойконімія, Північна Тернопільщина.

Инна Воляннюк. СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ОНОМАСТИКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ОЙКОНИМИИ СЕВЕРНОЙ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ ХХ В.)

В статье сделано попытку раскрыть влияние социолингвистических факторов на формирование ойконимийной системы Северной Тернопольщины в ХХ веке. Проанализировано названия населенных пунктов, которые в соответствии с требованиями тогдашней идеологии попали под влияние социально-политических процессов, в частности: переименования, объединение небольших поселений с большими, ликвидирование хуторов (2-я половина ХХ века).

Ключевые слова: социолингвистические факторы, ойконим, ойконимия, Северная Тернопольщина.

Inna Volianiuk. SOCIOLINGVISTIC PROBLEMS IN ONOMASTICS (ON THE BASIS OF MATERIAL OF OIKONIMIYA OF NORTH TERNOPIIL REGION OF THE XX-th CENTURY)

The attempt of highlighting of the influence of sociolinguistic factors on the formation of the oikonimical system of the Northern Ternopil region in the twentieth century is represented in the article. The names of settlements that, in accordance with actual ideology in definite period, got under the influence of socio-political processes, in particular: renaming, the admission of small settlements to larger ones, liquidation of farms (2nd half of the 20th century) were taken into analyses.

Key words: sociolinguistic factors, oikonim, oikonimija, Northern Ternopil region.

Соціолінгвістика – галузь мовознавства, що вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну й функціональну диференціацію та функціонування мов, а також вплив мови на соціум [8, с. 316]. Саме соціолінгвістика інтегрує різні напрями суспільних і лінгвістичних наук, сприяючи ґрунтовному та всебічному вивченню мовних явищ. Дослідження ойконімії неможливе без урахування історичних, міграційних процесів, міжмовних контактів, мовної політики у сфері ономастичного середовища, тому соціолінгвістичні аспекти впроваджуються і в ономастичні розвідки.

За словами К. Цілуйка, з усіх категорій лексики топонімія найвиразніше зберігає безпосередні й реальні співвідношення між явищами мови та різними сторонами суспільного життя. Кожний народ дає свої назви водам, лісам, горам, долинам, полям, лугам, містам і селам. У цих назвах відбивається історія матеріальної та духовної культури етносу, його побуту. Тому географічні найменування, які органічно вплетені в лексичну систему мови, становлять цінне, а часом і єдине джерело історичного вивчення народу, його мови і культури [11, с. 63].

Вивченню соціолінгвістичних чинників у формуванні та становленні топонімії України присвячені праці Г. Аркушина, Д. Бучка, В. Лучика, Л. Масенко, М. Худаша та ін., проблеми суспільної та політичної зумовленості власних назв висвітлені в роботах Л. Луньо, Г. Мацюк, О. Михальчук, О. Тараненка, О. Ткаченка, О. Шульган. Дослідження соціолінгвістичних чинників (перейменування поселень, об'єднання з іншими населеними пунктами, ліквідація дрібних поселень) у формуванні ойконімії Північної Тернопільщини досі не було об'єктом наукових праць, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – дослідити вплив соціальних чинників на формування, розвиток і нормування ойконімійної системи Північної Тернопільщини (Збараський, Кременецький, Ланівецький і Шумський райони).

Ойконіми є невід'ємною частиною лексичного складу мови. Вивчення їх походження, розвитку, перейменувань має велике пізнавальне значення, адже в них відбилися особливості місцевої географії, мови та історії тих народів, які змінювали один одного протягом історичного розвою.

Вплив соціолінгвістичних чинників на розвиток ойконімії Північної Тернопільщини простежуємо, беручи до уваги інформацію, зафіксовану в документальних джерелах початку ХХ ст., і дані довідників адміністративно-територіального поділу УРСР та Тернопільської області (1947, 1967, 1987, 2005 рр.). Йдеться про процеси перейменування поселень, об'єднання дрібних населених пунктів з більшими, ліквідацію невеликих поселень (найчастіше хуторів), що відбувалися в другій половині ХХ ст. на всій території України.

У ХХ ст. порівняно з попередніми століттями значно зросла кількість джерел, які публікують детальні списки поселень, включаючи й назви дрібних адміністративно-несамостійних одиниць – хуторів, присілків, фільварків. Упродовж другої половини ХХ ст. в Україні тричі перевидався довідник адміністративно-територіального поділу. Після закінчення Другої світової війни, у 1947 р., вийшло перше видання цього довідника, у якому був опублікований повний перелік населених пунктів. Тому й кількість першофіксацій назв поселень збільшується, але, разом із тим, під впливом нової ідеології розпочинається процес перейменування населених пунктів. Значна кількість джерел дозволяє зробити вичерпний аналіз ойконімійної системи Північної Тернопільщини від початку ХХ ст. до сьогодення.

У цей час на досліджуваній нами території функціонувало 583 ойконіми, значна частина яких – назви поселень, які у другій половині ХХ ст. були ліквідовані (59 невеликих поселень) або об'єднані з іншими населеними пунктами (238).

Довідниками адміністративно-територіального поділу засвідчено 50 ойконімів Північної Тернопільщини у фонетично чи морфологічно змінній формі чи зафіксовано їх перейменовані варіанти. Наприклад, ойконім *Града* (1906 р.: Градѣвъ [9, с. 97], 1947 р. – Града [10, с. 571]) – первісно посесив на -евъ від ОН *Градїй, пор. ОН Градовий, Градюк [2, с. 94], пізніше відапелятивний ойконім, пор. *гряда* – «острів, пасмо гір» [4 I, с. 608], «місце, де річка проходить вузьке русло...» [3 I, с. 333–334]; *Стадарня* (1906 р.: Стадарнянський [9, с. 106], 1947 р. – Стадарня [10, с. 560]) – первісно – це ойконім, утворений шляхом субстантивації прикметника *стадарнянський*, що вказував на місце розташування поселення; згодом – відапелятивне утворення *стадарня* – «конюшня, стійло для коней» [3 IV, с. 195], у 1967 р. цей хутір ліквідовано. Первісний варіант ойконіма *Скид* (1906 р.: Скитикъ [9, с. 106], 1947 р. – Скид [10, с. 577]) утворений від апелятива *скит*, зменшувальне *скитик* «житло ченців-самітників у православних монастирях, яке розташоване віддалік від основних монастирських будівель; старообрядницький монастир або невелике поселення монастирського типу в безлюдній місцевості» [6, с. 498]. У радянський період ойконім з культовою релігійною семантикою було перейменовано: кінцевий глухий *т* переходить у дзвінкий *д*.

Ойконім Крулевський *Міст* (1906 р.: Королевській-Мость [9, с. 101], 1947 р.: Крулевський Міст [10, с. 991]), опорний компонент якого утворений від апелятива *міст*, диференційний член вказував на приналежність об'єкта (пор. ОН *Король* [2, с. 134]) у 1947 р. перейменовано на Бережецький Міст [10, с. 577]. Причиною подібних перейменувань є вилучення з офіційного житку низки іншомовних назв поселень, найчастіше польського звучання.

У другій половині ХХ ст. було змінено назви ще 12 поселенням. Наприклад, чужомовні назви змінювались українськими відповідниками: *Катербург* < *Катеринівка*; *Янківці* < *Іванківці*; відтопонімний ойконім *Варшавка* перейменовано у *Вшиневи*; відпатронімний ойконім *Татаринці*, напевно, під впливом асоціації з назвою етносу змінено на *Веселівку*; змінювались також назви поселень, що певним чином асоціювались з пейоративами: *Голибіси* > *Мирове*, *Свинюхи* > *Очеретне*, *Свинюхи Малі* > *Міжлісне*; відапелятивні ойконіми *Фільварки Великі*, *Фільварки Малі*, ймовірно, під впливом соціального чинника були змінені відповідно на штучні, субстантивовані утворення *Плоске* та *Підлісне* тощо.

Після виходу друком у 1967 р. довідника адміністративно-територіального поділу Тернопільської області спостерігається зменшення кількості населених пунктів. Однією із причин стала ліквідація хутірських господарств, які, на думку партійних функціонерів, становили перепону на шляху до запровадження соціалістичних методів господарства та поширення колективізації. Так, на досліджуваній нами території, за даними названого довідника, було ліквідовано 59 дрібних поселень, більшість із яких – хутори: Андрушуки (Зб.), Березна (Шум.), Борківський (Шум.), Вербиця (Шум.), Городиське Гутисько (Шум.), Заболотний (Кр.), Левковий (Кр.), Майдан (Шум.), Манівщина (Зб.), Масольщина (Зб.), Степанський (Шум.), Тризуби (Кр.), Червона (Кр.), Шопинки (Шум.) та ін.; селище Княжина (Зб.), с. Стара Гута (Шум.) та ін.

Ще однією причиною зменшення кількості населених пунктів варто назвати входження малих поселень до міст, селищ міського типу чи інших сіл. У період 1947–1967 рр. на території Північної Тернопільщини 238 дрібних населених пунктів були об'єднані з більшими, найчастіше з тими, біля яких вони були розташовані. Наприклад: х. Гаї об'єднано з с. Очеретне [7, с. 94], х. Грабники – зі с. Старий Тараж [7, с. 96], х. Двірники – зі с. Лідихів [7, с. 96], х. Бистриця – із с. Дзвеняча [7, с. 92], с. Верняки – зі с. Старий Збараж [7, с. 93], х. Високий Горб – із с. Веселівка [7, с. 94], с. Мала Снігурівка – із с. Снігурівка [7, с. 103], с. Юридики – із смт Почаїв [7, с. 112] та ін.

Об'єднання населених пунктів і переселення жителів найчастіше не були доцільними й виправданими, а інколи й примусовими, а тому перейменування й об'єднання поселень здебільшого були невдалими.

У науковій розвідці О. Шульган зазначено: «Після проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 р. в області були здійснені заходи з метою вдосконалення адміністративно-територіального поділу, приведення його у відповідність з проблемами сучасності, традиціями минулого та інтересами жителів Тернопільщини. Відновлено діяльність багатьох сільських Рад народних депутатів, чимало сіл повернули собі давні історичні назви, на карті області з'явилися нові населені пункти, що раніше були вилучені з обліку внаслідок непередуманих дій попередньої влади. Указані заходи стали можливими в результаті утвердження демократії в нашій державі, що є одним із проявів зростання ролі місцевого самоврядування і забезпечення конституційних прав громадян України» [12, с. 257].

Як зазначалося вище, характерною рисою функціонування ойконімії в радянський період було перейменування значної кількості населених пунктів, що є наслідком байдужого, а в окремих випадках і негативного ставлення до національних історичних та культурних традицій. На сучасному етапі спостерігаємо поодинокі повернення первісних історичних варіантів назв поселень. Так, с. *Млинівці*, що згадується вперше у писемних джерелах 1482 року (Млиновци [13 I, с. 80] – назва могла виникнути від апелятива *млинівці* «люди, що жили, оселилися коло млина», не виключено також, що це відпатронімний ойконім – від патроніма *млинівці* «люди *Млина», пор. ОН *Млинко*, *Млинек* [5, с. 128]), у 1964 році під впливом тогочасної політики було перейменовано на *Радянське*. Лише в 2015 році Постановою Верховної Ради України поселенню повернено давню назву *Млинівці* з атрибутивним компонентом *Великі* [14]. Процес повернення питомих найменувань засвідчують й інші ойконіми: Валигори > Валигури (Кр.), Кімнатка > Кімната (Кр.), Підгірське > Угорськ (Шум.) [1].

Як бачимо, суспільно-політичні процеси, що відбувалися на досліджуваній нами території, призводили до значних змін в ойконімії регіону. З-поміж них:

1) вилучення з офіційного вжитку низки іншомовних назв, зокрема польського та єврейського звучання: *Крулевський Міст* перейменовано на *Бережецький Міст* [10, с. 991], *Вінцентівка* – на *Вікентівка* [10, с. 578], *Варшавка* – на *Вишневий* [10, с. 966], *Срулія* – на *Гайці* [10, с. 893], *Ізраїли* – на *Котюжинський* [10, с. 560], *Янківці* – на *Іванківці* [10, с. 139] та под.;

2) витіснення з ойконімії досліджуваного краю назв населених пунктів, які несли в собі негативне забарвлення: *Голибіси* > *Мирове* [10, с. 88], *Свинюхи* > *Очеретне* [10, с. 934], *Свинюхи Малі* > *Міжлісне* [10, с. 1018] та под.;

3) вилучення назв поселень (під впливом політики атеїзму), етимони яких асоціювалися з церквою: *Скит* > *Скид* [10, с. 577], *Монастирок* об'єднано з с. *Обич* [7, с. 105] та ін.

4) у складених назвах змінено місце атрибута з постпозиції на препозицію відповідно до норм сучасної української літературної мови: Горянка Мала > Мала Горянка [10, с. 577], Іловиця Велика > Велика Іловиця [10, с. 582], Вишні / Нижні Бережці > Великі / Малі Бережці [10, с. 571] та ін.

Отже, результати тоталітарної політики радянської влади мали негативні наслідки для формування ойконімічної системи Північної Тернопільщини, оскільки ліквідація поселень чи об'єднання з іншими населеними пунктами, а також їх перейменування призводили до втрати національного, релігійного, етнічного чинників одним із найбільших класів власних назв – ойконімами. У період проголошення незалежності України простежуємо повернення окремим перейменованим населеним пунктам їхніх первинних найменувань, що є свідченням прояву національної свідомості українців. Проте це лише поодинокі приклади. Довідник адміністративно-територіального устрою України 2005 р. засвідчує й інші зміни, а саме: частина поселень, які у 1967 р. були об'єднані з іншими населеними пунктами, знову виокремились у самостійні адміністративні одиниці: с. Маневе, с. Мала Снігурівка, с. Михайлівка, с. Старий Почаїв та ін. З'явилися також нові назви: с. Антонівці (Шум.) (за довідником адміністративно-територіального поділу України 1967 р., Антонівці – ліквідований хутір), с. Іква (Кр.), с. Мала Карначівка (Лан.) та с. Татаринці (Лан.). Спостерігаємо й незначні зміни в адміністративному поділі: 3 населених пункти (1 сільрада), що були у складі Шумського району, перейшли до Кременецького.

Тож соціолінгвістичні аспекти у розвитку ойконімії, на нашу думку, зумовлені адміністративно-політичними чинниками й вимагають подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративно-територіальний устрій України: довідник / [авт.-упоряд. А. І. Жежера та ін.]. – К.: Державна картографічна фабрика, 2005. – 798 с.
2. Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді / Ф. Богдан. – Вінніпег - Ванкувер: Накладом ономастичної комісії УВАН, 1974. – 354 с.
3. Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Збір. ред. журн. «Киевская старина». Надр. з вид. 1907–1909 рр., фотомех. способом. – К.: Довіра – УНВЦ «Рідна мова», 1997. – Т. I. – 1907. – 494 с.; Т. IV. – 1909. – 563 с.
4. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [уклад. Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко та ін.; гол. ред. О. С. Мельничук]. – К.: Наук. думка. – Т. 1 (А – Г). – 1982. – 632 с.
5. Морозкин М. Я. Славянский именовослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М. Я. Морозкин. – СПб., 1867. – 213 с.
6. Новий український тлумачний словник / [укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник; за заг. ред. В. В. Дубічинського]. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 608 с.
7. Тернопільська область. Адміністративно-територіальний поділ / [упор. М. В. Дудар]. – Тернопіль, 1967. – 142 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Список населенных мест Волынской губернии... – Житомир: Волын. губ. типогр., 1906. – 219 с.
10. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К.: Укр. вид-во політичної літератури, 1947. – 1064 с.
11. Цілуйко К. К. Топонімія Покровського району Дніпропетровської області / К. К. Цілуйко // Мовознавство. Наукові записки: т. XIV. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 62–90.
12. Шульган О. В. Вплив суспільно-політичних чинників на формування ойконімії Тернопільщини у другій половині ХХ ст.: соціолінгвістичний аспект / О. В. Шульган // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2013. – Вип. 36. – С. 255–260.
13. Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaaka. – Lwów, 1887. – 1910. – Т. I: 1366 – 1506. – 1887. – XXIX, 204 s., 3 tabl.
14. Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 52. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 17.07.2017 р.